

15. Hilscher E. Gerhart Hauptmann: Leben und Werk; mit bisher unpublizierten Materialien aus dem Manuskriptnachlaß des Dichters. – Frankfurt am Main, 1988.
16. Hoefert S. Gerhart Hauptmann. – Stuttgart, 1974.
17. Prang H. Formgeschichte der Dichtkunst. – Stuttgart; Berlin; Köln; Mainz, 1968.

Володимир Матвіїшин (Івано-Франківськ)

“Науковий реалізм” Альфонса Доде у критичній рецензії Івана Франка

Уже на початку своєї перекладацької діяльності І. Франко жваво цікавився оригінальною творчою манерою письма французького поета, новеліста та романіста Альфонса Доде (1840–1897), ім'я якого часто ставив поряд з іменем “натураліста” Еміля Золя. У листі від 6 лютого 1877 року до М. Драгоманова молодий перекладач ділився своїми широкими творчими планами про видання “Бібліотеки найзнаменитших романів і повістей заграничних, переведених на наше”, в яких твори А. Доде займали б вагомe місце: “На перший раз думаю видати “Мертвые души” Гоголя, відтак “Фромон син і старший Ріслер” (точніше – “Фромон молодший і Ріслер старший”. – В. М.) А. Доде, або що такого”. Тут же І. Франко просить підшукати знавців різних іноземних мов для перекладу творів Діккенса, Теккерея, Тургенева й роману “Жака” А. Доде, бо “у нас сил дуже мало”. Через декілька днів І. Франко знову звертається до М. Драгоманова, висловлюючи свою думку про те, що саме твори А. Доде та Е. Золя можуть бути зрозумілими, а отже й корисними для українського селянина [1: т. 48: 59]. З того часу І. Франко активно пропагував “велику” й “малу” прозу провансальця, залучаючи до перекладу Ольгу Рошкевич (надсилає їй “новий роман Daudet “Nabob”) [1: т. 48: 81], Марію Грушевську, а також Олександра Борковського (1843–1921) – українського видавця, публіциста, журналіста, педагога, “скрупулятного перекладача”, який у 1883 році опублікував у згаданій вище “Бібліотеці...” перший український переклад з творів А. Доде, зокрема його роман “Фромон молодший і Ріслер старший”.

Не володіючи ще достатньо французькою мовою, І. Франко перекладав оповідання А. Доде польською мовою, використовуючи не оригінали, а російські переклади. У листі до О. Рошкевич від 15 січня 1879 року І. Франко зізнався, що “взявся переводити для “Tygodnia” ескізи Альфонса Доде, друковані недавно в “Отечественных записках” [1: т. 48: 142]. Як бачимо, І. Франко тісно співпрацював з польськими журналами, намагаючись популяризувати через доступні йому на той час друковані засоби твори французьких авторів, в яких по-новому, “по-науковому” висвітлювали сільську та робітничу тематику. У 1879 році І. Франко переклав з російської польською мовою відоме оповідання Е. Золя “Безробіття” для львівської робітничої газети “Prasa”. До такого способу поширення серед українських чита-

чів зарубіжних творів І. Франко вдавався неодноразово у тих випадках, коли він ще не опанував належно мову оригіналу, а тому використовував уже опубліковані доступними йому мовами твори, які вважав особливо актуальними для української громадськості.

У статті “Еміль Золя і його твори”, надрукованій польською мовою у журналі “Tydzień literacki, artystyczny, naukowy i społeczny”, (Львів, 1878. – № 44), за підписом “Г” під назвою “Emil Zola i jego utwory”, І. Франко відніс А. Доде до “найздібніших людей”, які представляють “натуральну школу французьких романістів”. Тут знову І. Франко повернувся до завдань нової літературної течії, яку очолював Е. Золя. “Ця школа, – писав І. Франко, – поставила собі за мету керуватися простою, не облудною, звичайною правдою і спиратися на глибокі психологічні, фізичні і етнографічні студії як у прозі, так і в поезії” [1: т. 26: 97].

І. Франко мав цілковиту слухність, коли відносив А. Доде до adeptів натуралістичної доктрини критика, як і Е. Золя, соціальної дійсності, який надмірно не захоплювався анатомічними та фізіологічними описами, а вдавався до моралізаторства, переносячи конфлікти в етичну площину.

Заохочуючи О. Рощкевич не лише до перекладацької, а й творчої діяльності, І. Франко у листі від 6 квітня 1879 року радив їй “писати коротенькі ескізики, розмови, замітки, сценки... і прийде така хвиля, коли якийсь незвичайний факт поразить фантазію і більша цілість немов сама собою зложиться з призбираного матер’ялу. Таким способом працюють всі знатні реалісти, особливо Доде і Золя” [1: т. 48: 175].

І. Франко постійно дбав про добір таких творів для перекладу, які були б зрозумілими. Він уважав, що навіть для “просвіщенної” публіки, для “образованих” твори Ч. Діккенса, У. Теккерея, деякі твори Е. Золя, “Що робити?” М. Чернишевського залишаються незрозумілими, адже одні не мають, за словами читачів, “вартості”, інші – “любовної інтриги”. Щодо творів А. Доде, то, на його думку, їх зрозуміє “і наш селянин, особливо, де описується так вірно життя попа на селі” [1: т. 48: 59].

Для згаданого вже польського журналу І. Франко на прохання редакції готував “студію” про А. Доде, однак статтю з невідомих причин не опублікували. У січні 1898 року І. Франко повідомляє М. Грушевського про необхідність дати в ЛНВ “хоч коротку звістку” про А. Доде [1: т. 50: 100]. З тим же адресатом радився й щодо пошуку кваліфікованих перекладачів з А. Доде [1: т. 50: 108]. У липні 1899 року І. Франко знову наполегливо просить М. Грушевського якнайшвидше “зладити статтю про Доде... на 16–20 сторінок” [1: т. 50: 136]. Таку статтю М. Грушевський написав і її було опубліковано в ЛНВ (1899, кн. 9–10) під заголовком “Літературна спадщина Альфонса Доде”. Марія Грушевська, його ж дружина, невдовзі стала активною популяризаторкою творів французьких літераторів, у тому числі А. Доде.

Про “науковість” нового художнього методу, який притаманний творчості провансальця, І. Франко пише вже у ранній статті “Література, її завдання і найважливіші ціхи”, наголошуючи на тому, що письменники-новатори щедро спираються

на науковий метод, який використовує найновіші здобутки наукової думки, а тому потрібно звертатися до психології, медицини, педагогіки. Така “наукова підкладка”, вважав І. Франко “запевняє довговічну стійкість” творам таких письменників, як Діккенс, Бальзак, Флобер, Золя, Доде та ін. [1: т. 26: 12]. І. Франко підкреслював, що “тенденція і метод” в літературі повинні бути наукові. “Вона (література. – *В. М.*), – писав І. Франко, – громадить і описує факти щоденного життя, вважаючи тільки на правду, не на естетичні правила, а разом аналізує їх і робить з них виводи, – се її науковий реалізм” [1: т. 26: 13]. Згадану статтю написано тоді, коли І. Франко, захоплюючись потужним резонансом в Європі творчості Е. Золя, став одним із найбільших його популяризаторів в Україні, публікував численні статті про нього та переклади оповідань та уривків з його романів. Осип Маковей з цього природу мав усі підстави заявити: “Франко завів у Галичині культ Золя і був довший час його апостолом” (“Зоря”. – 1896. – № 1).

90-ті роки XIX ст. – період найбільшої популяризації творів А. Доде в українських перекладах, що дало підставу І. Франкові заявити у статті “Життя і твори Альфонса Доде, його остання повість”: “Великий симпатичний талант Альфонса Доде звісний нашій громаді з руських (тобто українських. – *В. М.*) перекладів геть більше, ніж творчість інших сучасних великих писателів” [1: т. 31: 173]. Назвавши “найкращі” романи А. Доде, що вийшли в українському перекладі в літературному додатку до львівської газети “Діло” (“Фромон син і Ріслер старший”, “Королі на вигнанні” та “Набоб”), І. Франко шкодував, що малої прози письменника – “тих справжніх самоцвітних брильянтів” – дуже мало запропоновано українським читачам. На той час у “Літературно-науковому вістнику” (1898. – Т. I. – Кн. 1) було опубліковано саме в перекладі І. Франка три новели (“Спомини шефа кабінету”, “Лекція історії” [1: т. 25: 388–396], “Свято дахів”). У примітці до перекладу “Урок історії” І. Франко вказав, що оповідання взято з книги “La Féodor”. В особистій бібліотеці І. Франка (ІЛ, № 59631) зберігається збірка оповідань (Alphonse Daudet. “La Féodor”. Paris, Ernest Flammarion Editeur), за якою, очевидно, зроблено переклад. Мова оповідання “Спомини шефа кабінету” насичена галицькими провінціалізмами (міністерство маринарки – міністерство морського флоту, пенсіонований капітан – капітан у відставці, рецепція – урочистий прийом, роль аманта – роль любовника, залицяльника, гратулюю вам – поздоровляю вас, рафінерія – нафтопереробний завод, тапети – обої, демісія – відставка, бюро – письмовий стіл та ін.). В оповіданні А. Доде торкається етичної проблеми християнського милосердя, всепрощення, що особливо властива творчості В. Гюго. Однак, переконує автор, подібні уроки, що покликані змінити людей на краще, не завжди адекватно сприймають окремі аморальні суб’єкти, які зловживають людською добротою й з більшим запалом після безкарності за свої підлі вчинки ще частіше переступають поріг установлених суспільних взаємовідносин. Високо оцінюючи майстерність автора згаданих трьох оповідань, І. Франко впевнено заявив, що вони “можуть читачам дати поняття про скінчений артизм, простоту і грацію, що водили пером їх автора” [1: т. 31: 173].

І. Франка приваблювало в новелах А. Доде передусім “невідступне почуття артистичної міри, майже жіноча тонкість і ніжність чуття та при тім мужеська енергія рисунка”. І. Франко підкреслював, що з великих французьких письменників-реалістів А. Доде був “найбільшим артистом, в найбільшій мірі поетом”, відзначав й характерну своєрідність творчої манери письма А. Доде – “докладна обсервація подробиць і з ...тонким, добродушним та при тім і саркастичним юмором”. Щиро захоплюючись творчістю Е. Золя, І. Франко однак віддавав перевагу А. Доде, оскільки попри песимістичні нотки все ж “його малюнки обліті таким ярким сяєвом щирого поетичного чуття..., що видаються райськими садками, коли прирівняти їх до сірих, темних, понурих та колосальних панорам Золя” [1: т. 31: 173].

Саме поетичність творів А. Доде, поєднана з тонким сарказмом і гумором, пильною спостережливістю й алюзіями приваблювала перекладачів і читачів. Ці позитивні якості оповідань А. Доде творчо сприйняв видатний майстер української новели, на що вказував І. Франко у статті “Українська література за 1899 рік” (1900): “Серед галицьких новелістів перше місце зайняв Василь Стефаник. Його коротенькі нариси з життя селян відзначаються великою простотою і тим глибоким ліризмом, яким захоплюємося у Альфонса Доде” [1: т. 33: 15].

Порівнюючи художній стиль двох митців, І. Франко передусім мав на увазі вміння авторів використовувати художні засоби, що зосереджені на глибокому дослідженні психології вчинків героїв. Спільним також у А. Доде і В. Стефаника є їх шанобливе ставлення до людей села, до їх філософії життя, до вміння поборювати життєві злигодні.

У згаданій статті-некролозі І. Франко докладно простежив еволюцію творчої спадщини А. Доде, засвідчив свою добру обізнаність з його доробком у царині малої та великої прози. Характеризуючи творчу манеру письма А. Доде, І. Франко писав: “Незрівняний дар слова, дар малювати кількома влучними рисами явища, людей, характери і ситуації, невідступне почуття артистичної міри” [1: т. 31: 173]. Саме ці риси письменницького хисту найбільше приваблювали І. Франка у доробку А. Доде. Їх і намагався творчо використовувати й І. Франко, ставлячи за приклад для наслідування для молодих літературних талантів. Водночас, об’єктивно оцінюючи стильову манеру письма А. Доде, І. Франко звертав увагу й на слабкі, на його думку, сторони його творчості, передусім підкреслюючи відсутність типовості у зображенні явищ і персонажів. У листі від 12 листопада 1882 року до М. Павлика він зауважив, що письменник-реаліст повинен глибоко вивчати життя і змальовувати не тільки людину, а й її думки, боротьбу. Однак реалізм, як вважав І. Франко, вимагає зображення типових образів, котрі б містили “в собі думки і змагання даної доби, – представлення розвитку суспільності – яко зміст, яко ціль... Який реаліст Доде і, на око, так дуже на документах стоїть, а більша часть його типів – скривлені, виймкові, нетипові люди...” [1: т. 48: 331].

У першій частині ґрунтовної статті “Із секретів поетичної творчості”, у якій І. Франко, вдаючись до розкриття психологічних основ поетичної творчості, спи-

рався на доступні різними іноземними мовами праці західноєвропейських психологів. І. Франко часто використовував публікацію австрійського психолога Макса Бенедикта “Des rapports existants entre la Folie et la Criminalité” (“Про зв’язок, що існує між Божевіллям і злочинністю”), текст якої з помітками І. Франка збережений в його особистій бібліотеці (ф. 3, № 1847). І. Франко наголошував на таємниці, загадкованості творчого натхнення (“еруптивної сили вітхнення”), яке у митців по-різному проявляється. Подаючи для прикладу творчу манеру А. Доде, І. Франко зауважив, що французький письменник часто протягом кількох місяців не міг написати жодного рядка, зате багато блукав по Парижу і його околиці, нотував уривки розмов, настрої і враження, спостерігав за поведінкою своїх співвітчизників. “Та зате коли найшов на нього творчий настрій, – писав І. Франко, – він працював до 18 годин денно, день і ніч не виходив зі свого кабінету, руйнував своє здоров’я, поки новий твір цілком не вилився з його душі” [1: т. 31: 64]. Таке ставлення митця до своєї праці І. Франко порівняв з “психологічною бурею”, яка простежується “у найбільших велетнів людського слова, таких, як Гомер, Софокл, Данте, Шекспір, Гете і небагато інших” [1: т. 31: 65].

Вірний принципіві об’єктивності, І. Франко слушно зазначив, що у драматургії А. Доде не зміг здобути слави: “Незрівняний майстер характеристики і тонкого психологічного аналізу, він замало мав драматичної сили” [1: т. 31: 181]. І хоча п’єса “Арлезіанка” (1872) зазнала провалу, усе ж І. Франко позитивно оцінив її, вважаючи, що вона має “найбільшу літературну вартість”. Натомість у “тенденційній” драмі “Боротьба за життя” (1889), яка мала певний сценічний успіх, автор, за словами І. Франка, “буцімто звів до абсурду дарвінівську теорію боротьби за існування” [1: т. 31: 181]. Застереження “буцімто” свідчить, що І. Франко спирався на оцінку інших критиків і з ними не зовсім погодився. Він цілком слушно критикував А. Доде не за ідейну слабкість п’єси, а за її сценічну недовершеність.

На відміну від критики драматургійного доробку А. Доде, його маловідома не тільки в Україні поетична спадщина отримала високу похвалу з боку І. Франка, який захоплювався поетичною збіркою “Закохані” (1868): “Форма, гармонія кольорів, музика слів – ось і все в них; від них віє несказаним чаром, мов запахом тільки що розцвілої рожі; чуєш його, впираєшся ним, а ніяк не зловиш” [1: т. 31: 177]. І. Франко відзначав, що його поезія позначена певним впливом двох велетнів французького вірша – В. Гюго та А. де Мюссе, а також французької народної пісні.

Ще більшу похвалу І. Франко надавав відомій збірці оповідань А. Доде – “однієї з найкращих його книжок” – “Листи з мого млина”. І. Франко в ній особливо підкреслював “поетичну фантазію”, яка принесла авторові літературну славу. У публікації сатирично-гумористичного твору фольклорного походження “Вірша про отця Негребецького” (1905) І. Франко в історико-літературному коментарі висловив припущення, що, зважаючи на численні полонізми, автором твору був, очевидно, “якийсь український поляк, що бажав забавити веселе товариство коштом українського попа” [1: т. 35: 426]. У творі йдеться про дотепно опрацьовану “мандрівку

душпастиря до неба в справі його духовних овець”, який намагається повернути у лоно церкви збайдужілу до релігійних обов’язків паству. І. Франко нагадав читачам, що подібну тему віддавна розробляли у різних літературах, вона розповсюджена на Заході і в усній народній творчості. Серед таких зарубіжних творів І. Франко назвав “прегарне оброблення аналогічної теми в “Листах з мого млина” Альфонса Доде у відомій нарисі “Видіння пароха з Какуняна” [1: т. 35: 427].

Типологічне зіставлення згаданих двох творів свідчить, що українська “вірша” тематично перегукується з новелою А. Доде: отець Негребецький і абат Мартен намагаються залякати богохульників і відступників погрозами про кару небесну, вигадавши історію про свою нічну мандрівку в потойбічний світ. Абат Мартен у своїй проповіді розповідає, що йому не довелося зустріти у раю жодного із своїх покійних односельчан – усі вони мучаться у пеклі. А для того, щоб проповідь була більш переконливою і дохідливою, парох вживає характерні порівняння: “У пекло, браття, народ суне у широко відкриті двері, як ви сунете у неділю в корчму”; “Я відчував запах смаленого, горілого м’яса, подібний до того запаху, що розноситься у нас..., коли коваль Елуа підпалює під час кування копита старому ослу”.

І. Франко в своїх публікаціях та листах, де йшлося про творчість А. Доде завжди підкреслював зворушливий ліризм, з яким він змальовував природу Провансу, його працелюбних і дотепних жителів. Саме ця якість найбільше імпонувала І. Франкові, який творчо сприймав усе корисне, що пропонували митці-новатори.

Водночас І. Франко засвідчив свою глибоку обізнаність з різноманітною творчою спадщиною письменника, перерахував в оригіналі всі опубліковані твори (“Джек”, “Набоб”, “Нума Руместан”, “Королі у вигнанні”, “Сафо”, “Євангелістка”, “Роза і Нінетта”, “Опора сім’ї”, “Маленька парафія”, оповідання “Малюк”, три частини “гумористичної епопеї” про Тартарена в Альпах, збірники оповідань “Листи відсутнього”, “Оповідання щопонеділка”, “Нові понеділкові оповідання”, “Листи з вітряка”, “Зимові оповіді”, “Дружини митців”). Цей перелік свідчить, що І. Франко ґрунтовно проаналізував творчість А. Доде, віднісши його до “найбільших майстрів людського слова”, а названі твори “рознесли славу... широко по світі” [1: т. 26: 181].

На захист української культури активно виступала патріотично налаштована українська інтелігенція, яка використовувала різні форми боротьби з колоніальним становищем України, у тому числі й художній переклад. Прикладом патріотичної соціальної функції українських перекладів у складних умовах України кінця ХІХ ст. може бути оповідання А. Доде “Останній урок” (журнал “Зоря”. – 1886. – № 9), яке переклали письменниця, перекладачка й педагог Марія Чайченко (1863–1928), дружина Бориса Грінченка та громадсько-освітня діячка Марія Грушевська (1860–1953), дружина Михайла Грушевського (журнал “Літературно-науковий вістник”. – 1899. – т. 8. – Кн. 12). Переклади було надіслано в Галичину, оскільки в умовах тогочасної Східної України після Валуєвського та Емського указів про заборону українського слова в Російській імперії їх неможливо було надрукувати. Сприяв їх

появі на сторінках галицьких видань І. Франко, який постійно дбав про естетично-соціальну та етичну роль перекладів з чужих літератур.

Короткий зміст оповідання дає змогу збагнути всю його актуальність для тогочасної поневоленої України. А. Доде веде зворушливу розповідь про старого вчителя французької мови, який прийшов у клас провести свій останній урок із рідної мови, оскільки пруссаки, що захопили Ельзас – Лотарингію, наказали вчити дітей тільки німецькою. Свій останній урок учитель перетворив в урок патріотизму, пробуджуючи у дітей та їх запрошених батьків найкращі почуття любові до вітчизни. Учитель наголошує на словах провансальського поета Фредеріка Містрала: “Поки пригнічений народ твердо володіє своєю мовою, він ніби володіє ключем від своїх кайданів”.

Згадані переклади прозоро натякали на типологічну паралель зі становищем української мови, яку насильно витіснили з усіх сфер духовного життя українців. Вони виконували чітко окреслену соціально-політичну та дидактичну функцію, спрямовану на захист рідної мови, виховання патріотизму, національної гідності та самоповаги. Саме з такою метою І. Франко й займався так активно перекладацькою діяльністю.

З усього видно, що саме І. Франко найбільше спричинився до широкої популяризації творів А. Доде в Україні. Перекладацька, критична, епістолярна спадщина І. Франка засвідчує, що творча манера письма французького поета, прозаїка, драматурга була певним взірцем для молодих українських літераторів, які шукали свого самобутнього шляху у велику літературу, використовуючи найкраще новаторське надбання західноєвропейського красного письменства. Не останнє місце у цьому займає й постать видатного провансальця А. Доде, творчість якого, завдяки І. Франкові, стала вельми популярною серед українських читачів, про що свідчить газета “Діло” (1912. – 13 червня): у читачів бібліотеки товариства “Просвіта” найбільший попит у 1912 році мали такі видатні письменники, як В. Шекспір, І. Тургенев, М. Твен, Л. Толстой, Е. Золя, А. Доде, Г. Ібсен, Е. Ожежко, М. Гоголь.

Література:

1. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.

Наталія Кучірка (Івано-Франківськ)

Тематика суспільного “гно” у творчості Івана Франка та Стівена Крейна

Змалювання життя соціальних низів було характерним для творчості письменників натуралістів і реалістів кінця XIX – початку XX ст. До цієї теми зверталися,